

**Diversiteit die bijt
wijkvernieuwing en het recht op de stad**

Kleinhans, R.J.

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

De migratiesamenleving

Citation (APA)

Kleinhans, R. J. (2022). Diversiteit die bijt: wijkvernieuwing en het recht op de stad. In R. Kleinhans, M. van Ostaijen, & K. Seibel (Eds.), *De migratiesamenleving: Migratie en diversiteit als gordiaanse knoop* (pp. 88-100). Boom.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Reinout Kleinhans – Mark van Ostaijen – Kimberly Seibel (red.)

DE MIGRATIE SAMENLEVING

MIGRATIE EN DIVERSITEIT ALS GORDIAANSE KNOOP

Boombestuurskunde

DE MIGRATIESAMENLEVING

MIGRATIE EN DIVERSITEIT ALS GORDIAANSE KNOOP

Onder redactie van:

REINOUT KLEINHANS

MARK VAN OSTAIJEN

KIMBERLY SEIBEL

Boom bestuurskunde

Den Haag

2022

Omslagontwerp en opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Dit boek is gepubliceerd in open access met licentie CC-BY-NC-ND. Onverminderd de afspraken over reprorecht en de readerregeling staat deze licentie hergebruikers toe het materiaal te verspreiden, te herschikken, aan te passen en er op voort te bouwen, in elk medium of formaat voor niet-commerciële doeleinden, en alleen zolang de naam van de maker wordt vermeld. Als u het materiaal herschikt, aanpast of erop voortbouwt, moet u het gewijzigde materiaal onder identieke voorwaarden in licentie geven.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van veeleevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet of de reprorechtregeling van Stichting Reprorecht dient daarvoor een billijke vergoeding te worden voldaan aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het veeleevoudigen en openbaar maken van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave als toelichting bij het onderwijs, bijvoorbeeld in een (digitale) leeromgeving of een reader (art. 16 Auteurswet), dient een regeling te worden getroffen met Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6236-315-1

NUR 741

www.boombestuurskunde.nl

8 Diversiteit die bijt: wijkvernieuwing en het recht op de stad

REINOUT KLEINHANS

Inleiding

Grote steden zijn van oudsher de woon-, werk- en leefplaats van mensen met een enorme variëteit aan achtergronden. Onder invloed van snel veranderende economische structuren, internationale migratie en groeiende sociaaleconomische ongelijkheid worden steden niet alleen steeds diverser qua bevolkingssamenstelling. Ze worden ook steeds meer het toneel van strijd om schaarser wordende hulpbronnen, zoals toegang tot betaalbare woningen, onderwijs en voorzieningen. In deze strijd delven groepen met lage en middeninkomens in toenemende mate het onderspit. Juist de laagste inkomensgroepen kampen met uiteenlopende problemen op het vlak van onderwijs, werk, inkomen, huisvesting en gezondheid.

Dit hoofdstuk zoomt in op de casus van het Nationaal Programma Rotterdam-Zuid (NPRZ), een langjarig vernieuwingsprogramma dat op integrale wijze de sociaal-maatschappelijke positie van ruim 200.000 bewoners 'op Zuid' probeert te verbeteren. Het hoofdstuk analyseert het NPRZ in de context van het stedelijke woonbeleid en beschrijft op welke wijze diversiteit en migratie tegelijkertijd als een *kans, probleem, oplossing, oorzaak* en *gevolg* gezien worden. De analyse laat zien waarom de kloof tussen de voor- en tegenstanders van de gemeentelijke visie op de gewenste bevolkingssamenstelling schier onoverbrugbaar is in de context van de krapte op de woningmarkt en de steeds ongelijkere machtsverhouding tussen verschillende actoren. Het hoofdstuk begint met een beknopte terugblik op het denken over diversiteit in Rotterdam, gevolgd door de introductie van de casus en analyse van de perspectieven op diversiteit en migratie. Het hoofdstuk sluit af met een aantal handreikingen voor beleid.

Triomf van de stad en de sterke schouders

Nog niet zo lang geleden deed Ivo Opstelten, de toenmalige burgemeester van Rotterdam, de uitspraak dat ‘Rotterdam verkeerde lijstjes aanvoert’. Daarmee doelde hij op de goedkoopste woningvoorraad, de hoogste werkloosheid, de slechtst opgeleide beroepsbevolking en het laagste gemiddelde inkomen van de grote Nederlandse steden. Sindsdien heeft de stad keihard gewerkt, op zijn Rotterdams met opgestroopte mouwen, om de kwaliteit van de woon-, werk- en leefomgeving op te schroeven. In deze transformatie heeft Rotterdam volop ingezet op deelname aan de internationale competitie¹ tussen grote steden en het benutten van kansen van de open economie van Nederland. Langs de weg van internationale migratie heeft dit een aanzuigende werking op laag- en hoogopgeleide arbeidsmigranten en kenniswerkers uit de hele wereld. Dit gebeurt in een havenstad die van oudsher gekenmerkt wordt door een komen en gaan van migranten (zie hoofdstuk 2). Inmiddels is Rotterdam, in termen van sociaal-culturele achtergronden, een superdiverse stad. De ‘triomf van de stad’, naar het boek van de Harvard-econoom Edward Glaeser (2011), is vooral zichtbaar langs de oevers van de Maas, waar de hoge appartementen- en kantorencomplexen als paddenstoelen uit de grond schieten en dit deel van Rotterdam een bijna on-Nederlandse metropolitane allure geven.

Die ‘triomf’ heeft echter een keerzijde. Nog altijd heeft Rotterdam een aanzienlijk aantal lage-inkomensgroepen, uitkeringsgerechtigden en zeer laag opgeleide bewoners. Niet toevallig wonen zij vooral in de stadswijken met veel sociale huurwoningen en ‘betaalbare’ particuliere huurwoningen. Hier is veel armoede, werkloosheid, schooluitval, criminaliteit en hebben inwoners een gemiddelde levensverwachting die veel lager ligt dan elders. In lijn met de hiervoor beschreven fysiek-economische transformatie heeft Rotterdam in de afgelopen twintig jaar heel bewust ingezet op verandering van de verhouding *haves/have nots*, respectievelijk de *cans/cannots*.

1 Zie bijv. het minicollege van Jiska Engelbert op www.versbeton.nl/2021/12/waarom-rotterdam-de-strijd-met-andere-steden-aangaat/.

Deze beleidsinzet verloopt langs twee lijnen. De eerste lijn betreft het aantrekken van de zogenoemde ‘sterke schouders’: huishoudens met een hbo- of universitair opleidingsniveau en bijgevolg een bovengemiddeld inkomen, in de leeftijdscategorie tot 55 jaar (De Graaf, 2020). De tweede lijn is de contramal hiervan, oftewel het verminderen van het aandeel huishoudens met een laag opleidingsniveau en laag inkomen. Deze lijn is omstreden.

Dweilen met de kraan open

Eind 2003 publiceerde de gemeente het rapport ‘Rotterdam zet door, op weg naar een stad in balans’ (Gemeente Rotterdam, 2003). Dit rapport constateerde dat de sociaaleconomische en veiligheidsproblemen in veel wijken het absorptievermogen van de stad te boven gingen. Door de voortdurende instroom van nieuwe huishoudens onderaan de sociaaleconomische ladder werd achterstandenbeleid gezien als ‘dweilen met de kraan open’. Het rapport voorspelde tevens dat rond 2017 een meerderheid van de Rotterdamse bevolking een migratieachtergrond zou hebben – en constatering die de politieke gemoederen in Rotterdam jaren bezig heeft gehouden. Migratie en diversiteit werden primair als uitdaging gezien, omdat zonder ingrijpen in de instroom in de stad de bovengenoemde problemen zouden aanhouden.

Enkele jaren later volgde de invoering van de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek (WBMGP), ook wel bekend als de Rotterdamwet.² Deze wet is mede tot stand gekomen door een actieve lobby van de gemeente Rotterdam en aanhoudende druk op de nationale overheid om gemeenten meer instrumenten te geven om migratie op lokale niveaus te beïnvloeden (zie ook Scholten e.a., 2018). Met de invoering van deze wet kregen gemeenten en woningcorporaties de mogelijkheid om in bepaalde wijken extra inkomenseisen te stellen aan de instroom in de betaalbare woningvoorraad. Hoewel de wet ook in enkele andere Nederlandse gemeenten ingezet wordt,

2 <https://wetten.overheid.nl/BWBR0019388/2018-06-13>.

is de toepassing ervan in Rotterdam tot op de dag van vandaag het omvangrijkste voorbeeld.

Van recentere datum is de Woonvisie 2030 (Gemeente Rotterdam, 2016), die inzet op een forse afname van de huidige voorraad sociale huurwoningen. Nieuwbouw en een flinke kwaliteitsimpuls in de bestaande woningvoorraad moeten leiden tot een toestroom van midden- en hogere-inkomensgroepen.

De Rotterdamwet, Woonvisie 2030 en andere beleidsprogramma's zijn zwaar bekritiseerd (zie bijvoorbeeld El Maroudi, 2021; Hochstenbach e.a., 2015; Liukku, 2021; Ouwehand & Doff, 2021). De kern van de kritiek is dat het verlagen van het aandeel lage-inkomensgroepen tot onevenredig veel uitsluiting van huishoudens met een migratieachtergrond leidt. Andere critici wijzen nog explicieter op een populistische beleidsagenda die immigratie problematiseert, het gegeven dat bewoners van 'allochtone' en specifiek 'niet-westerse' afkomst expliciet benoemd werden als oorzaak van problemen in wijken, en dat afname van de huisvestingsmogelijkheden voor lage-inkomensgroepen per definitie leidt tot een daling van het aandeel migranten met een niet-westerse achtergrond (Van Eijk, 2021). Het voert te ver om op de details in te gaan, maar we kunnen concluderen dat meer diversiteit op sociaaleconomische gronden (oftewel meer hogere-inkomensgroepen) als oplossing gezien wordt door gemeentelijk beleid, en toenemende sociaal-culturele diversiteit, via migratie, vooral als een probleem.

Recht op de stad

De hiervoor beschreven ontwikkelingen lopen parallel aan de herwaardering (of triomf) van de stad als hoogwaardig vestigingsmilieu. De voormalige havenindustrieën maken in rap tempo plaats voor nieuwe kennisintensieve economische activiteiten, dienstverlening en de creatieve industrie. Door omvangrijke publiek-private gebiedsontwikkelingen (zoals de Kop van Zuid en Katendrecht) en ontwikkeling van nieuwe stedelijke woonmilieus lonkt Rotterdam nadrukkelijk naar de gunsten van hoger opgeleide, jonge, creatieve mensen en bedrijven. Dat roept de vraag op wat er gebeurt in de wijken waar nu vooral de lage-inkomensgroepen wonen. Hoe verhouden

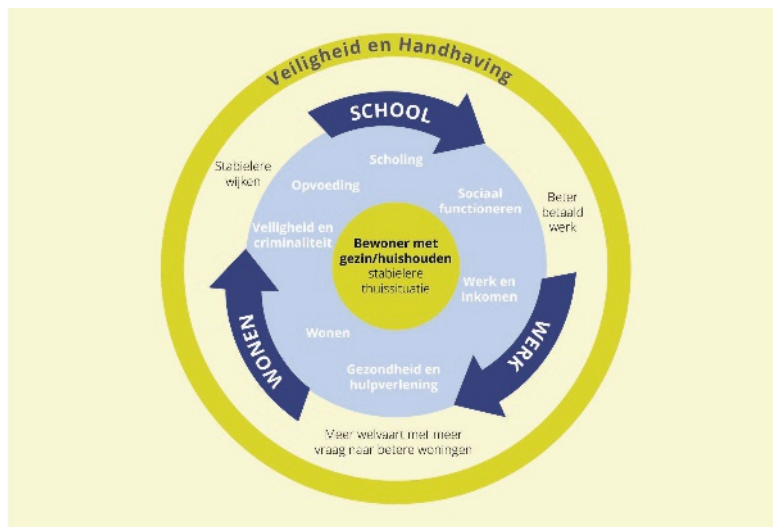
de perspectieven voor de ‘sterke schouders’ zich tot de kansen voor bewoners voor wie de stad veel minder vanzelfsprekend de spreekwoordelijke roltrap naar sociale stijging is? Deze vraag past in het bredere debat over het ‘recht op de stad’. Deze term is gebaseerd op het werk van onder andere Henry Lefebvre (1996), David Harvey (2009) en Susan Fainstein (2010). Kort samengevat behelst het recht op de stad niet alleen een gelijke toegang tot stedelijke voorzieningen, maar ook de zeggenschap van bewoners over de ontwikkeling van de stad en een gelijke verdeling van de opbrengsten daarvan.

De casus: NPRZ

Daarvoor zoomen we in op de casus Nationaal Programma Rotterdam-Zuid (NPRZ).³ Dit is een langjarig programma dat op integrale wijze de maatschappelijke positie van ruim 200.000 bewoners op Rotterdam-Zuid probeert te verbeteren. De aanpak, die inzet op individuele huishoudens op Rotterdam-Zuid, rust op drie pijlers: onderwijs, werk en wonen. Binnen elk van de pijlers tracht het NPRZ relevante organisaties en instituties samen te laten werken aan het realiseren van de programmadoelstellingen. Binnen de pijler ‘onderwijs’ gebeurt dat onder andere door scholen extra lessen te laten aanbieden. Binnen de pijler ‘werk’ wordt ingezet op stages en ‘Aan de Bak’-garanties, die leerlingen met een mbo- of vergelijkbaar diploma direct aan het werk helpen. De pijler ‘wonen’ werkt aan wijkvernieuwing, leefbare en gezonde woonmilieus. Startpunt is de gedachte dat *sociale stijgers*, oftewel bewoners met wie het beter gaat en die een stap willen zetten in hun wooncarrière, niet elders hun heil hoeven te zoeken en binnen Rotterdam-Zuid kunnen blijven (zie hoofdstuk 7 voor een beschouwing van sociale stijging). En passant moet hiermee ook het weglekken van positieve effecten op de pijlers onderwijs en werk voorkomen worden. In figuur 1 is de veranderingstheorie van het NPRZ weergegeven.

3 www.nprz.nl/.

Figuur 1 Veranderingstheorie van het NPRZ

Bron: Programmabureau NPRZ (2019), p. 10

De NPRZ-veranderingstheorie impliceert dat er op termijn meer sociaaleconomische diversiteit ontstaat, doordat kinderen beter opgeleid raken, succesvoller zijn op de arbeidsmarkt en als volwassenen een inkomensstijging doormaken. Sinds het begin van het programma worden de resultaten nauwgezet gemonitord, en zijn er indicaties⁴ dat het op veel punten langzaam de goede kant op gaat in de NPRZ-wijken.

Haperende wijkvernieuwing

De laatste jaren komt er echter steeds meer zand in de motor van het NPRZ. Hier beperken we ons tot problemen binnen de pijler ‘wonen’. Het NPRZ betoogt dat er voor middeninkomens meer wooncarrière mogelijkheden gecreëerd moeten worden, om te voorkomen dat sociale stijgers alsnog de stad verlaten. Die mogelijkheden

⁴ Zie recente voortgangsrapportages op www.nprz.nl/over-nprz/onze-documenten/voortgangsrapportage.

moeten vooral komen in wijken waar nu veel sociale en betaalbare particuliere huur staat. Het is lastig om in het dicht bebouwde Rotterdam-Zuid plaats te vinden voor de nieuwbouw van woningen. Projectontwikkelaars en institutionele beleggers nemen verreweg de meeste nieuwbouw voor hun rekening en richten zich primair op hogere-inkomensgroepen (inclusief expats en andere welgestelde migranten). Vernieuwing van de enorme particuliere woningvoorraad ‘op Zuid’ is nagenoeg ondoenlijk, omdat de gemeente daarvoor met elke afzonderlijke eigenaar moet onderhandelen.

Mede daarom zet het NPRZ in op transformatie van sociale huurwoningen, die in bezit zijn van woningcorporaties. Deze vorm van wijkvernieuwing omvat sloop van sociale huurwoningen en nieuwbouw van huur- en koopwoningen, vooral in het middeldure of dure segment. Renovatie vindt weinig plaats. Bewoners van de sloopwoningen ontvangen een verhuiskostenvergoeding en worden met behulp van een urgentiestatus elders in de wijk of de stad geherhuisvest. Per saldo leidt deze vernieuwingsaanpak tot instroom van hogere-inkomensgroepen in wijken die tot dusver door lage-inkomensgroepen met een migratieachtergrond gedomineerd werden, en dus tot meer sociaaleconomische diversiteit.

Onder bewoners, huurdersorganisaties en anderen neemt het verzet tegen deze aanpak snel toe. Zo heeft de Tweebosbuurt in de Afrikaanderwijk internationale bekendheid verworven. Dit is mede het gevolg van een rapport waarin mensenrechteninspecteurs van de Verenigde Naties⁵ zich in 2021 zeer kritisch uitlieten over het Rotterdamse woonbeleid in het algemeen en het lot van de bewoners van de Tweebosbuurt in het bijzonder. Maar ook andere factoren verklaren het verzet tegen de focus op sociale stijgers en ‘sterke schouders’.

5 <https://mensenrechten.nl/toegelicht/waarom-vijf-mensenrechtenrapporteurs-van-de-verenigde-naties-zich-uitlaten-over-het>.

Diversiteit die bijt

Waarom wordt deze aanpak van sloop en nieuwbouw door (voormalige) bewoners ervaren als ‘diversiteit die bijt’? De eerste oorzaak is de oplopende druk op de woningmarkt. Een landelijk probleem, dat vooral in de grote steden steeds nijpender wordt. De woningmarktcrisis wordt nu gezien als een van de grootste maatschappelijke problemen, waarmee de geschiedenis zich lijkt te herhalen (zie hoofdstuk 2). Door de combinatie van een groeiende vraag naar stedelijk wonen, stijgende huur- en koopprijzen en dalende aantallen vrijkomende woningen⁶ wordt het voor starters, lage en middeninkomens steeds lastiger om ertussen te komen. Beperkte nieuwbouw van betaalbare en middeldure woningen en de ruime leennormen voor hypotheek versterken dat schaarsteprobleem. Wat er op de markt komt, zit vooral in hoge prijssegmenten en is geen optie voor veel bewoners in het NPRZ-gebied.

Ook bij herhuisvesting van huurders uit te slopen sociale huurwoningen speelt schaarste een rol. Normaliter komen ze met de urgentiestatus en directe bemiddeling wel weer onder dak, maar de keuzemogelijkheden zijn beperkt, zeker (dichtbij) hun vorige woonomgeving. Een selecte groep huurders profiteert. De compensatiemaatregelen geven hun het beslissende zetje in de rug waarmee een bestaande verhuiscens gefaciliteerd wordt (Posthumus e.a., 2012). Voor een veel grotere groep huurders staat de gedwongen verhuizing haaks op het NPRZ-discours. Ten eerste ervaren zij dat zij zelf niet de sociale stijgers zijn waar het NPRZ zich op richt, maar ze dragen wel de lasten van dit beleid. De rechtszaken die huurders uit de Tweebosbuurt verloren van Vestia, zijn daar een pijnlijk voorbeeld van. Ten tweede zien ze dat de nieuwbouw vooral naar goed verdienende nieuwkomers in Rotterdam gaat. Ten derde concurreren stijgers met institutionele beleggers en particuliere investeringsmaatschappijen die op grote schaal betaalbare huur- en koopwoningen opkopen (zie bijvoorbeeld Liukku, 2021). Daardoor hebben ‘gewone Rotterdammers’ steeds vaker het nakijken.

6 Hier zit een complex samenspel van uiteenlopende (ook financiële) factoren achter, maar het voert te ver om hier nader op in te gaan.

De tweede oorzaak voor het verzet tegen ‘diversiteit die bijt’ is de visie van het stadsbestuur. Zoals eerder aangegeven, communiceert de gemeente Rotterdam al sinds de eeuwwisseling de boodschap dat ze midden- en hogere-inkomensgroepen op grote schaal de stad binnen wil halen. In dit discours spelen de Woonvisie 2030, ‘sterke schouders’ en ‘bakfietswijken’ een duidelijke rol. Tegelijkertijd wordt de Rotterdamwet ingezet als buffer op de instroom van lage-inkomensgroepen in bepaalde wijken (Hochstenbach e.a., 2015; El Maroudi, 2021). Dat roept bij de lage-inkomensgroepen in toenemende mate het gevoel op dat Rotterdam niet meer voor en van hen is, maar dat ze als ‘achterblijvers’ gezien worden (zie hoofdstuk 7) en dat ze moeten ‘wijken voor de rijken’. Dit gevoel beperkt zich niet tot inkomenspositie maar omvat ook de migratieachtergrond. In de nota ‘Rotterdam Zet Door’ stond al geschreven: ‘Kleur is niet het probleem, maar het probleem heeft wel een kleur’ (Gemeente Rotterdam, 2003, p. 12). Hiermee wordt bedoeld dat sociaaleconomische achterstanden, criminaliteit en onveiligheidsaspecten zich vooral voordoen onder bewoners met een migratieachtergrond. Critici stellen dat het Rotterdamse woonbeleid (inclusief de NPRZ-woonpijler) doelbewust het aandeel bewoners met een migratieachtergrond in de stad terug probeert te dringen, en dat dit als een vorm van discriminatie gezien kan worden (Klei, 2021; Van Eijk, 2021).

De derde verklaring voor het toenemende verzet tegen ‘diversiteit die bijt’ komt voort uit de steeds onevenwichtiger machtsbalans. De vorige twee verklaringen en de discussie over het recht op de stad, aangejaagd door de gelijknamige actiegroep,⁷ laten zien dat de machtsbalans steeds verder is opgeschoven naar de gemeente, corporaties, projectontwikkelaars en andere stedelijke partijen. Al decennia is de conclusie dat er meer over dan met bewoners gesproken wordt over wijkvernieuwing. Exemplarisch is de wijze waarop woningcorporatie Vestia hoge druk zette op het herhuisvestingsproces in de Tweebosbuurt om de deadline voor een subsidie voor

7 Zie www.rechtopdestad.nl.

de sloopkosten te halen.⁸ In de context van de Rotterdams wijkvernieuwing en het NPRZ is het dan ook niet verwonderlijk dat sociale huurders met argusogen kijken naar stedelijke beloften van meer participatie en zeggenschap.⁹

Conclusies en handreikingen

De conclusie is dat het NPRZ en het stedelijke woonbeleid weliswaar een opwaarderend effect op het gebied hebben, maar dat de inzet op ‘sterke schouders’ en sociale stijgers in de praktijk ten koste dreigt te gaan van de woonmogelijkheden van de laagste inkomensgroepen. Het recht op de stad neemt daardoor steeds ongelijkere vormen aan en dat is een ongewenst bijeffect van het NPRZ. De ingezette beleidsinstrumenten worden weliswaar beargumenteerd langs de lijnen van opleiding en inkomen (sociaaleconomische diversiteit), maar daarmee wordt ook gestuurd op het verlagen, of op zijn minst afremmen van de groei van het aandeel bewoners met een niet-westerse migratieachtergrond. Voor het ene type migrant (hoog opgeleid, welvarend) wordt de rode loper uitgerold, het andere type migrant (laag opgeleid, laag inkomen) krijgt de impliciete boodschap dat er in de stad geen plek meer voor hem is.

Dat leidt tot drie handreikingen voor de focus en de *governance* van het stedelijke woonbeleid. De eerste is dat dit beleid de schaarste en aanhoudende druk op de woningmarkt veel meer als uitgangspunt zou moeten nemen. De manier waarop wijkvernieuwing nu tot stand komt, leidt op stedelijk niveau tot meer in plaats van minder sociaaleconomische segregatie, omdat de ontstane klassenstrijd beslecht wordt in het nadeel van de laagste inkomensgroepen. Het zou al helpen als de gemeente een streep zet door de Woonvisiedoelstelling om de betaalbare woningvoorraad per saldo af te laten nemen.

8 Zie www.npostart.nl/opstandelingen/03-06-2021/BV_101406059, vanaf 20:20.

9 Zie bijvoorbeeld <https://stadszaken.nl/artikel/3986/rotterdam-krijgt-39-wijkraden-11-tips-om-nieuwe-teleurstellingen-te-voorkomen>.

De tweede handreiking is om de wijze waarop migratie tegelijkertijd als oorzaak, probleem en kans/oplossing in beleidsstukken wordt omschreven, kritisch te herzien. De formulering van bijvoorbeeld de Woonvisie 2030 diskwalificeert zittende bewoners met een laag inkomen en zet hen bedoeld of onbedoeld recht tegenover de ‘sterke schouders’ en sociale stijgers. Deze *framing* miskent de complexe rol van migratie in de ontwikkeling van de stad Rotterdam en categoriseert te veel de groepen in plaats van de problemen (zie hoofdstuk 5).

De derde handreiking is dat pogingen tot meer participatie van bewoners alleen kunnen slagen als de gemeente niet alleen het beleidsdiscours aanpast, maar ook een wezenlijke verschuiving in de machtsbalans realiseert. Er zou meer beleidsmatige erkenning moeten komen voor het gegeven dat veel zittende bewoners in de sociale huursector meer last dan baat hebben bij de wijkvernieuwing. In de huidige aanpak hebben projectontwikkelaars onevenredig veel invloed, terwijl andere vormen van vernieuwing, zoals wooncoöperaties, nauwelijks voet aan de grond krijgen (Lengkeek & Kuenzli, 2022). Juist als de stad op zoek is naar meer sociaaleconomische diversiteit, is de tamelijk eenzijdige top-downbenadering van migratie, diversiteit en wijkvernieuwing aan fundamentele herziening toe. Wat dat betreft is het niet zozeer de diversiteit, maar de eenzijdigheid die bijt.

Literatuur

- Eijk, G. van (2021). Is het Rotterdamse sloopbeleid racistisch? Sargasso, 11 juni 2021. Zie <https://sargasso.nl/is-het-rotterdamse-sloopbeleid-racistisch/>.
- El Maroudi, H. (2021). De rekening van de Rotterdamwet. *Vers Beton*, 9 maart 2021. Zie www.versbeton.nl/2021/03/de-rekening-van-de-rotterdamwet/.
- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gemeente Rotterdam (2003). *Rotterdam zet door. Op weg naar een stad in balans*. Gemeente Rotterdam. Zie <https://docplayer.nl/5463793-Rotterdam-zet-door-op-weg-naar-een-stad-in-balans.html>.

- Gemeente Rotterdam (2016). *Woonvisie Rotterdam. Koers naar 2030, agenda tot 2020*. Gemeente Rotterdam. Zie www.rotterdam.nl/wonen-leven/woonvisie/.
- Glaeser, E. (2011). *Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. New York, NY: Penguin Press.
- Graaf, P. de (2020). *Sterke schouders in Rotterdam. Editie 2020*. Rotterdam: Onderzoek en Business Intelligence. Zie <https://onderzoek010.nl/handlers/ballroom.ashx?function=download&id=606>.
- Harvey, D. (2009). *Social Justice and the City*. Athens, Georgia: the University of Georgia Press.
- Hochstenbach, C., Uitermark, J. & Gent, W. van (2015). *Evaluatie effecten Wet Bijzondere Maatregelen Grootstedelijke Problematiek ('Rotterdamwet') in Rotterdam*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Zie <https://dare.uva.nl/search?identificer=2b95a138-23f6-4de5-9d7f-2266259cbb6d>.
- Klei, E. (2021). Bicultureel leed door Rotterdams woonbeleid. *De Kanttekening*, 11 juni 2021.
- Lengkeek, A. & Kuenzli, P. (2022). *Operatie wooncoöperatie. Uit de wooncrisis door gemeenschappelijk bezit*. Amsterdam: Valiz.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on Cities*. London: Blackwell Publishers.
- Liukku, E. (2021). Waarom de Woonvisie van Rotterdam definitief failliet is. *Vers Beton*, 20 september 2021. Zie www.versbeton.nl/2021/09/waarom-de-woonvisie-van-rotterdam-definitief-faillet-is/.
- Ouweland, A. & Doff, W. (2021). Twintig jaar Rotterdamwet heeft leefbaarheid niet vergroot. *Sociale Vraagstukken*, 26 oktober 2021. Zie www.socialevraagstukken.nl/twintig-jaar-rotterdamwet-heeft-leefbaarheid-niet-vergroot/.
- Posthumus, H., Kleinhans, R. & Bolt, G. (2012). *Bijwerkingen van herstructureringsoperaties. Verhuizingen, waterbedefferen en veranderingen in de woningvoorraad*. Delft: Eburon.
- Programmabureau NPRZ (2019). *Nationaal Programma Rotterdam-Zuid. Uitvoeringsplan 2019-2022*. Rotterdam: Programmabureau NPRZ. Zie www.nprz.nl/over-nprz/onze-documenten/uitvoeringsplan.

Scholten, P., Engbersen, G., Ostaijen, M. van & Snel, E. (2018).
Multilevel governance from below: How Dutch cities respond
to intra-EU mobility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*,
44(12), 2011-2033.